

NECESITATEA UNEI NOI EDIȚII CRITICE GRECEȘTI A CANOANELOR BISERICII ORTODOXE ȘI PROBLEMATICA CRITICII TEXTUALE

Asist. drd. Răzvan PERȘA

Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Abstract

Starting from the actual stage of development of the textual criticism of Greek texts, especially of the New Testament, I want to emphasize in this study the need of a new complete critical edition of the canons of the Orthodox Church. This necessity is imposed by the textual differences found in the manuscripts that can lead to different interpretations of particular canons and by the lack of a complete critical edition. The existing ones are either non-critical, incomplete, or they do not cover the whole tradition of manuscripts, sometimes not even the most important ones. In order to prove the need of a new critical edition of the canons, I have examined the most important existing editions by highlighting the positive and the negative aspects from the perspective of textual criticism. The editions that were examined in the present article are those of: Georgios A. Rhalles (Γεώργιος Α. Ράλλης) and Michael Potles (Μιχαήλ Ποτλής), the edition of Cardinal Jean Baptiste Pitra, the edition of Périclès-Pierre Joannou and the latest edition of Heinz Ohme.

Keywords: Textual criticism of the canons of the Church, Orthodox canonical collections, Orthodox Canon Law, J. Pitra, G. Rhalles, M. Potles, P. Joannou, H. Ohme.

Față de critica textuală¹ biblică, care se bucură de păstrarea a peste 5600 de manuscrise grecești, datând din sec. al II-lea până

---

¹Critica textuală are ca scop compararea materialului regăsit în manuscrise, detectarea anumitor schimbări intenționate sau neintenționate față de manuscrisele precedente și stabilirea unei variante cât mai aproape de textul inițial. După cum afirmă Gordon D. Fee, un renumit biblist: „Critica textuală, cunoscută în trecut drept critică inferioară, în contrast cu critica „înaltă” (istorică și literară), este știința care compară toate manuscrisele cunoscute ale unei opere în vederea urmării istoriei variantelor dintr-un text pentru a descoperi forma originală”. Gordon D. Fee, *Textual criticism of the New Testament*, în Eldon Jay Epp, Gordon D. Fee (eds.), *Studies in the theory and method of New Testament textual criticism*, Eerdmans, Grand Rapids, 1993, p. 3.

în sec. al XVI-lea, la care se adaugă nenumărate traduceri și citări patristice, bucurându-se, în același timp, de o metodologie foarte elaborată, critica textuală canonică are la dispoziție în jur de 500² de manuscrise grecești, marea majoritate datând după secolul al X-lea.

Cea mai avansată cercetare a criticii textuale este realizată de cercetarea textului scripturistic. În critica textuală biblică, pentru a putea confirma autenticitatea textului grecesc nou-testamentar, cercetătorii au elaborat o metodologie care are în vedere: a. *dovezi ale criticii externe*³ și b. *dovezile criticii interne*⁴. *Critica textuală externă* are în vedere: 1. dovezile manuscrise grecești ale Sfintei Scripturi din cele mai vechi timpuri, 2. versiunile textului biblic tradus încă din primele secole în limbi vernaculare și 3. dovada patristică a folosirii exacte a citărilor biblice⁵. Cele trei criterii esențiale⁶ ale

² David Wagschal, *Law and Legality in the Greek East: The Byzantine Canonical Tradition*, 381-883, Oxford University Press, 2015, p. 25, nota 3.

³ Bruce Manning Metzger, Bart Ehrman, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption and Restoration*, Oxford University Press, New York, 2005, pp. 302-315; Barbara Aland, *The Text of the New Testament: An Introduction to the Critical Editions and to the Theory and Practice of Modern Textual Criticism*, trans. Erroll F. Rhodes, Eerdmans, Grand Rapids, 1989, pp. 171-184; Bart D. Ehrman, *The Text of the New Testament in Contemporary Research: Essays on the Status Quaestionis*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids, 1995, p. 191; Léon Vaganay, Christian-Bernard Amphoux, Jenny Heimerdinger, *An introduction to New Testament textual criticism*, trans. Jenny Heimerdinger, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p. 46; Paul D. Wegner, *A Student's Guide to Textual Criticism of the Bible: Its History, Methods & Results*, InterVarsity Press, Downers Grove, 2006, p. 233. O excelentă analiză a criticii textuale actuale este făcută de: Tommy Wasserman, „Criteria for Evaluating Readings in New Testament Textual Criticism”, în Bart D. Ehrman, *The Text of the New Testament in Contemporary Research: Essays on the Status Quaestionis*, Brill, 2013, pp. 579-612.

⁴ Eldon Jay Epp, Gordon D. Fee, *op. cit.*, p. 14.

⁵ Bart D. Ehrman, *The Use and Significance of Patristic Evidence for New Testament Textual Criticism*, în Barbara Aland, Joël Delobel (eds.), *New Testament Textual Criticism, Exegesis and Church History: A Discussion of Methods*, Peeters Publishers, Leuven, 1994, pp. 118-135; Carroll D. Osburn, *Methodology in Identifying Patristic Citations in NT Textual Criticism*, în „Novum Testamentum”, XLVII (2005), nr. 4, pp. 313-343; a se vedea și aplicabilitatea acestor principii pe pasajul In 1, 18 în opera Sf. Vasile cel Mare în Răzvan Perșa, *Sfinții Părinți - Criteriu al autenticității textului scripturistic*, în Mihai Vladimirescu (ed.) *Exegeza și ermeneutica biblică în operele Sfinților Părinți Capadocieni*, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2009, pp. 1-13, sau în In 7, 1 în Răzvan Perșa, *Autenticitatea textului In 7,1 în comentariul hrisostomic la Eoanghelia după Ioan*, „Studii Teologice”, 2014, nr. 3, pp. 153-178.

⁶ Bruce Manning Metzger, *New Testament studies: philological, versional, and patristic*, Brill, Leiden, 1980, p. 168.

criticii externe sunt folosite pentru a identifica, în primă fază, sursa textului inițial. Concomitent, în analiza dovezilor externe trebuie să se ia în considerare: data dovezii, distribuirea geografică, relația genealogică a textelor și a familiilor de texte⁷. *Critica textuală internă* are în vedere: *probabilitatea transcrierii și probabilitatea intrinsecă*⁸. Prima se referă la posibilitatea existenței unor greșeli de transcriere neintenționate sau intenționate în istoria transmiterii textului. Cercetătorii au oferit două posibile principii care, deși nu pot fi aplicate în fiecare caz, ar putea rezolva anumite dificultăți: *lectio brevior potior* (lecțiunea mai scurtă este mai probabilă) și *lectio difficilior potior* (lecțiunea mai dificilă este mai probabilă)⁹. Tot în cadrul istoriei transcrierii, cercetătorii atrag atenția și asupra uniformizării anumitor pasaje comune de către scribi. A doua, reprezentând partea cea mai subiectivă din metodologia criticii textuale, se referă la stilul, vocabularul, ideile autorului, contextul imediat și mediul teologic¹⁰.

Dacă încercăm să preluăm această metodologie a criticii textuale biblice în editarea critică a textelor canonice ale Bisericii Ortodoxe, trebuie să ne întrebăm cum poate afecta critica textuală interpretarea unui canon? Poate fi aplicată această metodologie la critica textuală a canoanelor? În mare parte, putem răspunde afirmativ la această întrebare, din mai multe motive: în primul rând, canoanele reprezintă texte grecești, cărora pot fi aplicate principiile generale ale criticii textuale interne și externe. Apoi, metodologia elaborată de către critica textuală biblică actuală încearcă să se perfecționeze, astfel încât criteriile să fie cât mai obiective. Acestea ne pot ajuta să descoperim câteva diferențe semnificative între diferitele manuscrise. Metoda aplicării criticii textuale la interpretarea

---

⁷ Idem, *A textual commentary on the Greek New Testament, second edition a companion volume to the United Bible Societies' Greek New Testament*, United Bible Societies, London-New York, 1994, pp. XXV-XXVI.

⁸ Gordon D. Fee, *op. cit.*, p. 14.

⁹ Pentru o abordare critică a celor două principii, a se vedea: James R. Royse, *Scribal Tendencies in the Transmission of the Text of the New Testament*, în Bart D. Ehrman, Michael W. Holmes (eds.), *The Text of the New Testament in Contemporary Research*, Brill, 2013, pp. 465-468. Unul dintre adepții acestui principiu este: Marie-Emile Boismard, *Lectio brevior, potior*, în „Revue Biblique”, 58 (1951), pp. 161-68.

¹⁰ Bruce Manning Metzger, Bart Ehrman, *op. cit.*, pp. 302-304.

și înțelegerea canoanelor a fost folosită de arhiepiscopul Peter L'Huillier¹¹.

După cum arată David Wagschal, jumătate dintre cele 500 de manuscrise păstrate, și anume în jur de 240, reprezintă manuscrise ale colecțiilor secolului al XII-lea, care includ interpretările comentatorilor bizantini, având, de cele mai multe ori, un text uniformizat, un text recept, fenomen care poate fi constatat în mare parte în textul bizantin al criticii textuale biblice¹². În jur de 130 de manuscrise conțin ediții ale canoanelor care datează înainte de colecțiile canoniștilor bizantini, acestea fiind cele folosite în marea

---

¹¹ Una dintre exemplificările folosirii criticii textuale ca metodă de lucru pentru interpretarea canoanelor poate fi regăsită în comentariul lui Peter L'Huillier la canonul 6 de la Niceea. Peter L'Huillier afirmă că acest canon a fost interpretat independent de contextul său istoric și de forma inițială a textului său, care a fost, ulterior, intenționat modificată. Pentru înțelegerea înțelesului canonului, autorul propune eliminarea influențelor dezvoltărilor instituționale subsecvente, afirmând obiectivul inițial al canonului, și anume recunoașterea drepturilor episcopului Alexandriei peste anumite provincii, iar nu crearea unui sistem jurisdicțional supra-mitropolitan. Pentru a fonda această teză, Peter L'Huillier aplică criteriile criticii textuale interne pentru a determina *intenția legislatorului*, împărțind canonul în două: în prima parte exemplele Romei și Antiohiei sunt impuse în canon doar pentru exemplificarea autorității Alexandriei asupra teritoriilor menționate, iar în a doua parte canonul reiterează prevederea din canonul 4 (*καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, τὰ πρεσβεία σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις*). Pentru a rezolva posibila contradicție dintre canonul 4 Niceea și canonul 6 Niceea, autorul afirmă că nu se poate vorbi de un sistem mitropolitan în Alexandria, dovezile aduse de alți autori fiind mult mai târzii. Prin urmare, referirile din prima parte a canonului se aplică drept excepție de la canonul 4, iar a doua parte a canonului se referă la păstrarea privilegiilor în bisericile mitropolitane. Pentru a susține această teză, autorul recurge la critica textuală externă, aducând ca dovezi traduceri latine la aceste pasaje. Conform acestora, textul inițial s-ar fi referit la „Bisericile mitropolitane”, termenul *τῶν μητροπόλεων* fiind suprimat intenționat de antiohieni, din cauza efortului sistematic al episcopilor Antiohiei de a controla alegerea episcopilor în toată dioceza răsăriteană. Autorul afirmă că textul pe care îl avem provine de la Ioan Scolasticul, prin urmare, este corupt conform viziunii antiohiene, căreia este tributară și traducerea siriacă și anumite versiuni latine, Dionisie a înlocuit traducerile vechi latine cu recenzia antiohiană. Peter L'Huillier, *The Church of the Ancient Councils: The Disciplinary Work of the First Four Ecumenical Councils*, St. Vladimir's Seminary Press, 1996, pp. 45-46. Idem, *Ecclesiology in the Canons of the First Nicene Council*, în „St. Vladimir's Theological Quarterly”, 27 (1983), pp. 126-128.

¹² David Wagschal, *op. cit.*, pp. 71-72.

majoritate a edițiilor critice ale textului canoanelor. Reconstruirea textului înainte de recenziile bizantine ale secolului al XII-a se bazează tocmai pe aceste manuscrise și pe compararea lor cu traducerea în diferite limbi. Cel mai vechi manuscris al canoanelor este Codex Patmiacus sau Patmensis 172, un codex scris în uncială pe membrană, cu 289 f., provenit din Mănăstirea Sfântului Ioan Teologul din Patmos¹³. Acest manuscris este datat la începutul secolului al IX-lea, în jurul anului 800. Unii autori mai noi au datat acest manuscris la sfârșitul sec. al IX-lea¹⁴. Un alt manuscris, provenit din același mediu precum Codex Patm. 172, este și Codex Patm. 173, datat la sfârșitul secolului al IX-lea, scris în minusculă, pe membrană, având 218 f. Ambele manuscrise conțin *Syntagma în XIV titluri*¹⁵. O comparație între cele două manuscrise a fost realizată de E. Mühlenberg¹⁶.

¹³ O descriere amănunțită a manuscrisului este făcută de Παυλος Μενεβισογλου, *Δύο πολύτιμα χειρόγραφα ιερών κανόνων (Πάτμος 172- Αθηνών 1372)*, Θεσσαλονίκη, Κατερίνη 2006, 151 pp. și Παυλος Μενεβισογλου, *Τὸ ὑπ'ἀριθμ. 172 χειρόγραφον τῆς Πάτμου (Συλλογὴ ἱερῶν κανόνων περὶ τὸ 800)*, „Ορθοδοξία”, (1997), nr. 4, pp. 359-381 (autorul datează manuscrisul în jurul anului 800: Παυλος Μενεβισογλου, *Δύο πολύτιμα χειρόγραφα*, p. 13). O descriere a manuscrisului cu privire la canoanele Sinodului Trulan este făcută de: Heinz Ohme, *Concilium Constantinopolitanum a. 691/2 in Trullo habitum: (Concilium Quinisextum)*, în Eduard Schwartz, Johannes Straub (Hrg.), *Acta Conciliorum Oecumenicorum. Series Secunda. Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium*, Walter de Gruyter, 2013, pp. XLII-XLIII. Alte descrieri generale se pot consulta la: V. Beneshevich, *Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII века до 883 г.*, St. Petersburg 1905, pp. 230-242 (datate în sec. IX). R. Flogaus, *Das Concilium Quinisextum (691/2). Neue Erkenntnisse über ein umstrittenes Konzil und seine Teilnehmer*, „Byzantinische Zeitschrift”, nr. 102 (2009), pp. 26-28 (datează manuscrisul în jurul anului 800, p. 26); C.H. Turner, *Canons attributed to the Council of Constantinople A.D. 381, together with the names of the bishops from two Patmos MSS POB POG*, „Journal of Theological Studies”, nr. 15 (1914), pp. 161-178.

¹⁴ A se vedea remarca făcută de L. Pieralli la: Heinz Ohme, *op. cit.*, p. XXVII, nota 75.

¹⁵ Ἰωάννης Σακκελίων, *Πατμιακὴ βιβλιοθήκη ἤτοι ναγραφὴ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον γεραρχαὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχῶν*, Athena, 1890, pp. 90-92 (unde se poate găsi o descriere amănunțită a conținutului manuscrisului).

¹⁶ E. Mühlenberg (Hg.), *Gregorii Nysseni Epistula Canonica*, Brill, Leiden/Boston, 2008, p. XLI-XLV.

Deși tradiția manuscriselor canonice nu se bucură de vechime, totuși mai mulți autori au încercat să reconstruiască sau să editeze critic textul grecesc pe baza evidențelor rămase.

Syntagma ateniană a lui Georgios A. Rhalles și Mihail Potles și importanța ei pentru Biserica Ortodoxă

Între anii 1852-1859, doi juriști și oameni politici de origine greacă, Georgios A. Rhalles¹⁷ (Γεώργιος Α. Ράλλης) și Mihail Potles (Μιχαήλ Ποτλής)¹⁸, au editat în șase volume: *Σύνταγμα τῶν θείων*

¹⁷ Georgios A. Rhalles s-a născut în 1804, în Constantinopol, fiind fiul diplomatului fanariot Alexandros Rhalles. Acesta, după revolta din 1821, a fost omorât de turci, iar Georgios a fugit în Europa, studiind dreptul în Paris și Viena. Reîntors în Grecia, în 1829, a ocupat mai multe funcții în sistemul juridic, iar în 1837 a fost numit profesor de drept comercial în Atena, fiind, ulterior, de mai multe ori rectorul Universității ateniene. În timpul lui Otto I a fost ales în mod repetat ministru al Justiției, începând din 1841. A murit în Austria, la vârsta de 79 de ani, în 1883.

¹⁸ Mihael Potlis s-a născut în 1812, la Viena, fiind fiul unui negustor grec. Și-a făcut studiile la școli de specialitate din Viena, având cetățenia austriacă, și a absolvit dreptul după cursurile din anii 1832-1836 la Facultatea de Drept din Viena. În 1837 pleacă în Grecia, unde primește din partea regelui Otto I mai multe funcții în Stat. Datorită funcțiilor politice pe care le-a asumat, opera canonică a lui M. Potlis nu a cunoscut o dezvoltare remarcabilă. În Grecia, Dreptul canonic, ca știință academică, a fost introdus pentru prima dată în 1855, prin înființarea catedrei de drept bisericesc la Universitatea König Otto din Atena, sub conducerea lui Michael Potlis. Cf. Spyros Troianos, *Die Entwicklung und der aktuelle Stand des kanonischen Rechts und der Kanonistik in der griechischen Orthodoxie*, în P. Erdo, P. Szabo (eds.), *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico. Il diritto canonico di fronte al terzo millennio. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico e del XV Congresso Internazionale della Società per il Diritto delle Chiese Orientali (Budapest, 2-7 Settembre 2001)*, Budapest, 2002, pp. 53-59, reluat în *Historia et Ius*, 2, Sakkulas, Athēna, 2004, pp. 739-758; David Garcia-Pardo, *L'enseignement et l'étude du droit ecclésiastique de l'État dans les Universités de Grèce, Espagne France, Italie et Portugal*, în José María González del Valle, Alexander Hollerbach (eds.), *Enseignement Du Droit Ecclésiastique de L'état Dans Les Universités Européennes*, Peeters Publishers, 2005, p. 171. Bibliografia lui Potles nu cuprinde foarte multe opere, ceea ce putem menționa este cursul lui introductiv în dreptul canonic, o lucrare de mici dimensiuni: Μιχαήλ Ποτλής, *Εισαγωγικόν μάθημα εις το εκκλησιαστικόν δίκαιον της ανατολικής ορθοδόξου εκκλησίας*, Εκ του Τυπογραφείου Νικολάου Αγγελίδου, Εν Αθήναις, 1859. Totuși, gândirea lui M. Potlis va influența dreptul canonic ortodox din mediul grecesc timp de aproape o jumătate de secol (a se vedea: Spyros Troianos, *op. cit.*, p. 55). Pentru mai multe detalii biografice, a se vedea: H. Reitterer, *Potlis (Botly), Michael (1812-1863), Jurist und Politiker*, în *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 8, Wien, 1981, p. 228.

καὶ ἱερῶν κανόνων¹⁹ sau, după cum este cunoscută în literatura de specialitate, *Sintagma ateniană*, cuprinzând cea mai mare parte din opera canonică a Bisericii Ortodoxe. Pagina de titlu poartă și remarca: ἐγκρίσει τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας „cu aprobarea Sfintei și Marii Biserici a lui Hristos”, prin care se poate vedea că lucrarea a primit de la început binecuvântarea Patriarhiei Ecumenice²⁰. Detalii semnificative despre lucrare pot fi preluate din prefața la cel de-al doilea volum al colecției, unde sunt redată cele două hotărâri ale Sinodului Bisericii Greciei:

„Sfântul Sinod al Eladei, către domnul Georghios A. Rhallis, Președintele Areopagului (Curtii de casație), ne-a fost adus la cunoștință prin adresa din 11 a lunii aprilie, venită din partea voastră că urmează să publicați după același model Synodiconul lui Beveregius, îmbunătățit și îndreptat din diferite scrieri ale unui manuscris al vechiului Codice, care se păstrează în Biblioteca mitropoliei de Trapezount și care cuprinde Syntagma sfințelor canoane creată cu trudă de către preaînțeleptul patriarh Fotie și Nomocanonul lui, dar și interpretările lor făcute de Teodor Balsamon și interpretarea lui Ioan Zonaras la sfințele canoane la care au fost adăugate acestei ediții și Syntagma alfabetică a lui Matei Valstares și hotărârile patriarhale și imperiale luate din Leunclavius²¹, care se referă la structura bisericească, împreună cu un dicționar al termenilor dificili din această lucrare și un cuprins al celor conținute și cereți pentru aceasta aprobarea și susținerea Sinodului”²².

Prin urmare, Sfântul Sinod al Greciei, salutând această inițiativă, oferă, pe 25 aprilie 1852, binecuvântarea sa pentru publicarea volumelor, întreaga colecție purtând astfel aprobarea sinodală și

¹⁹ Georgios A. Rhalles, Michael Potles, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, Vol. 1: „Nomocanonul Patriarhului Fotie”, 1852; vol. 2: „Canoanele apostolice și canoanele sinoadelor ecumenice”, 1852; vol. 3: „Canoanele sinoadelor locale”, 1853; vol. 4: „Canoanele Sfinților Părinți”, 1854; vol. 5: „Deciziile sinodale și hotărârile arhiepiscopilor și patriarhilor Constantinopolului”, 1855; vol. 6: „Sintagma lui Matei Blastares”, 1859.

²⁰ Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, vol. I, partea I, Tipografia Diecezană, Arad, 1930, p. 143.

²¹ Johannes Leunclavius, *Jus Graecoromanum*, vol. 2, Frankfurt, 1596.

²² Γεώργιος Α. Ράλλης, Μιχαήλ Ποτλής, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, vol. 2, Atena, 1852, pp. I-II.

a Bisericii Eladei. De aceea, se poate afirma că Sintagma ateniană este o colecție sinodală. Această lucrare are la bază trei izvoare principale²³: Synodiconul lui Beveridge²⁴; Codex Trapezount din 1779, care se bazează pe un manuscris din 1311²⁵ și alte ediții²⁶.

Colecția a fost imediat receptată, atât în mediile ortodoxe, cât și occidentale, răspândirea ei fiind foarte rapidă. Volumul I conține o amplă listă a celor care au susținut și procurat această lucrare, fiind difuzată în Atena, Calcedon, în întreaga Patriarhie ecumenică, la București, 14 volume fiind trimise domnitorului Barbu Dimitrie Știrbei, 10 volume mitropolitului Nifon, 10 volume la mănăstirea Văcărești, 10 volume la mănăstirea Horezu și la alte mănăstiri și personalități, în total 100 de volume în Țara Românească, la Iași 100 de volume lui Grigore Ghica și în multe alte orașe și țări. În volumul al III-lea există o altă listă a celor care au procurat această lucrare, colecția de canoane ajungând până în Rusia la Petrograd și Moscova, sau în Veneția, ori Alexandria. Lucrarea a fost imediat cunoscută și în Transilvania, Mitropolitul Andrei Șaguna dedicând în *Elementele dreptului canonic*²⁷, din

²³ Pentru o analiză în detaliu a acestor izvoare, a se vedea: P. Menevisoglou, *Τὸ Σύνταγμα Ράλλη και Ποτλή και ἄλλαι ἐκδόσεις ἱερῶν κανόνων κατὰ τὸν 19ον και 20ὸν αἰῶνα*, Επέκταση, 2009, pp. 19-80.

²⁴ Guilielmus Beveregius, *Synodikon sive Pandectae Canonum SS. Apostolorum et conciliorum ab Ecclesia graeca receptorum*, E Theatro Sheldoniano sumptibus Guilielmi Wells & Roberti Scott, 1672. P. Menevisoglou compară cele două opere și ajunge la mai multe diferențe între cele două. Cea mai importantă este dată de faptul că Beveridge nu conține Nomocanonul în XIV Titluri, care este redat în Sintagma ateniană după manuscrisul Trapezount 1779 (4r-74v) și pe baza celor două ediții Justellus din 1615 și Voellus din 1661. P. Menevisoglou, *op. cit.*, pp. 26-30.

²⁵ Este vorba despre *Cod. 1372* din Biblioteca Națională a Atenei, datat în 1779, fiind, de fapt, o copie realizată după un codice realizat în 1311, la Trapezunt, actualmente în biblioteca palatului Topkapı (nr. 115) din Istanbul. P. Menevisoglou, *op. cit.*, p. 33. P. Menevisoglou dedică un amplu studiu acestui manuscris: Παύλου Μενεβίσογλου, *Δύο πολύτιμα χειρόγραφα ἱερῶν κανόνων (Πάτμου 172 - Ἀθηνῶν 1372)*, Θεσσαλονίκη, 2006, pp. 71-140.

²⁶ În introducerea la primul volum, G. Rhalles oferă o listă întreagă cu edițiile folosite. Între acestea, cele mai importante sunt colecțiile: Pidalion, Beveridge, Nomocanonul din 1615 de la Paris, colecția lui Iustelus, 1661, Mansi și multe altele: Γεώργιος Α. Ράλλης, Μιχαήλ Ποτλής, *Σύνταγμα τῶν θείων και ἱερῶν κανόνων*, vol. 1, pp. XVI; P. Menevisoglou, *op. cit.*, pp. 36-42.

²⁷ Andreiu Baronu de Șaguna, *Elementele dreptului canonic al bisericii dreptcredincioase răsăritene spre întrebuintarea proșimei, a clerului tânăr și a creștinilor*, ediția I, Sibiu, 1854.

1854, un capitol acestei colecții de canoane. Deși se tipăriseră doar două volume din colecție, Mitropolitul transilvănean afirma: „Opul acesta încă are autoritate mare în Biserică, căci s-a aprobat prin Sinodul Greciei și învățăturile acestor scriitori bisericești sunt în mare renume la toți aceia care îi cunosc pe dânșii”²⁸, unul dintre ei fiind și Andrei Șaguna care l-a întâlnit personal pe G. Rhalles la Brașov și Sibiu în 1851 și 1852²⁹. În manualul său de *drept bisericesc* Nicodim Milaș afirma despre *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*: „În fruntea tuturor operelor, izvoarelor și colecțiilor dreptului canonic al Bisericii Ortodoxe de Răsărit e colecția aprobată de sinodul patriarhal din Constantinopol, precum și de autoritățile cele mai înalte ale celorlalte biserici autocefale mai importante și se bucură de autoritate absolută”³⁰.

De asemenea, același episcop sârb afirma despre *Sintagma ateniană* că „este cea mai bună și cea mai potrivită lucrare, care a apărut până acum cu privire la izvoarele dreptului bisericesc greco-oriental”³¹. Având binecuvântarea a trei mari biserici, patriarhia ecumenică, Biserica Greciei și Biserica Rusiei, canonistul sârb concluzionează: „Ținând seamă de posibilitatea și imposibilitatea referințelor celorlalte Biserici autocefale de a-și exprima aprobarea în mod solemn, noi, pe baza aprobărilor pronunțate de către centrele principale ale ortodoxiei, putem privi această ediție de universal recunoscută și astfel o putem recunoaște ca adevăratul *Corpus iuris ecclesiae orthodoxae orientalis*”³².

În spațiul apusean, cercetători renumiți, precum Jean Baptiste Pitra³³ sau juristul german F. A. Biener³⁴, au dedicat imediat ample articole de recenzare a volumelor *Sintagmei ateniene*. În studiul lui Biener putem vedea aspectele pozitive ale lucrării, dar și câteva

²⁸ Andreiu Baronu de Șaguna, *op. cit.*, pp. 49-50.

²⁹ *Ibidem*, p. 50.

³⁰ N. Milaș, *Dreptul bisericesc oriental...*, p. 164; Idem, *Canoanele Bisericii Ortodoxe...*, vol. 1.1, pp. 141-145.

³¹ Idem, *Dreptul bisericesc oriental...*, pp. 164-165.

³² Idem, *Canoanele Bisericii Ortodoxe...*, I.1, p. 143.

³³ Jean Baptiste Pitra, *Des canons et des collections canoniques de l'Église Grecque: d'après l'édition de M.G.A. Rhalli, président de l'aréopage*, A. Durand, 1858, 73 p.

³⁴ F.A. Biener, *Das kanonische Recht der griechischen Kirche*, „Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes”, Bd. 28, (1856), pp. 163-206.

aspecte corijabile, care ar putea fi revizuite la o reeditare a textului. Acestea includ, în volumul I, elucidarea problemei autorului Nomocanonului, citarea corectă a pasajelor din *Digeste*, iar nu din *Diataxis*, la volumul II Biener atrage atenția asupra poziționării sinoadelor, Sinodul Protodeutera și Sinodul de la Sfânta Sofia sunt puse după Sinoadele ecumenice, dar nu este adăugată epistola lui Tarasie la Sinodul VII ecumenic, precum în codex Trapezunt³⁵, la volumul 3 se remarcă numerotarea diferită a canoanelor Sinodului din Cartagina față de ediția Pidalionului, iar la volumul al IV-lea autorul remarcă introducerea unor texte deutero-canonic. Tot la volumul al IV-lea, dedicat epistolelor canonice, Biener arată insuficiența ediției lui Beveridge, care a stat la baza unor comentarii ale lui Zonaras la canoane. Totuși, Biener vede această colecție ca pe o lucrare vitală pentru Biserica Ortodoxă³⁶. În studiul său critic, după ce enumeră edițiile canoanelor anterioare colecției lui Rhalles, Jean Baptiste Pitra valorifică pozitiv apariția colecției în spațiul ortodox³⁷. Totuși Pitra atacă vehement sistemul canonic al lui Fotie, criticând indirect, gândirea bizantină asupra dreptului canonic³⁸. Cu toate acestea, în finalul lucrării, după ce vede insuficiențele inerente ale colecției lui Rhalles, Pitra îndeamnă școala franceză să preia munca depusă de Rhalles și să o desăvârșească.

Deși colecția lui Rhalles s-a bucurat de aprecieri pozitive, criticile care pot fi aduse la adresa *Syntagmei* sunt multiple: de la lipsa unui suport de manuscrise, la care editorul ar fi avut acces,

³⁵ *Ibidem*, pp. 172-173.

³⁶ „Jedenfalls müssen wir dieses Werk, wie schon vorher bemerkt wurde, als ein ehrenhaftes Lebenszeichen der griechischen Kirche begrüßen und die allgemeine Anerkennung, welche es in dem weiten Kreise dieser Kirche gefunden hat, lässt noch eine andere höhere Bedeutung dieses Unternehmens erkennen”. *Ibidem*, p. 184.

³⁷ „Nous serions plutôt tenté de le proposer en exemple aux catholiques qui se payent si aisément d'études superficielles. Littérateur du monde, magistrat laïque, helléniste de race, que tant d'autres curiosités sollicitaient, il ne craint pas de s'entourer de vieux livres théologiques, et des plus dédaignés parmi nos érudits modernes. De tous les manuscrits qu'il peut avoir, il rapproche dix à douze éditions diverses; il relève les plus humbles variantes pour les ranger au bas de chaque page avec la patience et la mesure des philologues.” Jean Baptiste Pitra, *op. cit.*, p. 27.

³⁸ Apogeul discursului său pro-latin atinge cotele maxime în compararea sistemului bizantin cu cel roman. *Ibidem*, pp. 38-40.

întreaga colecție se bazează doar pe un singur manuscris, iar în multe pasaje, *Syntagma ateniană* este mai mult tributară textului din Beveridge, decât celui din manuscrisul de la Trapezount, Codex 115³⁹, pe care editorul susține că îl folosește, și până la lipsa unei contextualizări istorice a canoanelor, a caracterului științific și a unui aparat critic infrapaginal consistent⁴⁰. În toate aceste aspecte, *Syntagma ateniană* este lacunară. De aceea, o ediție critică a tuturor canoanelor este absolut necesară. Cu toate acestea, până la o altă ediție se poate alege textul Sintagmei din mai multe motive: este receptat de sinoadele a trei Biserici Ortodoxe: Patriarhia ecumenică, Biserica Greciei și Biserica Rusiei, textul fiind preluat în colecția lui Nicodim Milaș și în traducerea românească la această colecție, textul *Syntagmei*⁴¹, deși nu este editat critic, nu diferă substanțial de noile ediții critice, care nu cuprind textul tuturor canoanelor, iar dacă îl cuprind, precum ediția lui Joannou, nu se ridică la standardele actuale ale criticii textuale.

***Syntagma ateniană* a lui Georgios Rhalles și Mihail Potles, în comparație cu noile ediții critice ale canoanelor**

Pentru a arăta diferențele dintre *Syntagma ateniană* și noile ediții critice ale textului diferitelor canoane, vom compara textul

---

³⁹ De exemplu, în canoanele Sfântului Grigorie de Nyssa, Rhalles urmează textul lui Beveridge, după cum demonstrează E. Mühlenberg: „Obwohl sich diese Ausgabe einem Manuskriptfund verdankt (s.o. S. CXVIII), ist der Text keineswegs dieser Handschrift entnommen, sondern folgendem Text von Beveridge. Ich gebe drei Beispiele: 1,21 $\text{\iota}\alpha\tau\omicron\upsilon\kappa\eta\varsigma\ \tau\acute{\epsilon}\chi\eta\eta\varsigma$; 2,23 $\text{\epsilon}\phi\eta\mu\epsilon\nu$; 3,9 $\text{\epsilon}\rho\alpha\tau\upsilon\kappa\eta$. Das alles steht nicht in Codex 115 (vgl.o. S. CXVIII). Rhalles/Potles ist keine benutzbare Ausgabe“. E. Mühlenberg (Hg.), *Gregorii Nysseni Epistula Canonica*, Brill, Leiden/Boston, 2008, p. CXXXVI.

⁴⁰ Deși Nicodim Milaș afirmă despre ediția lui Rhalles că: „Publicația aceasta nu are valoare practică, în sensul Cnigăi Pravil și a Pidalionului. Ea are importanță științifică și expune în formă critică totul, pe baza căruia se poate pronunța o apreciere asupra evoluției dreptului canonic în Biserica răsăriteană. Importanța acestei publicații nu se limitează la vreo Biserică particulară, ci conform observației corecte a lui Biener, având în vedere conținutul ei, are importanță generală pentru întreaga Biserică ortodoxă răsăriteană, iar, prin deplinătatea și metoda ei are importanță critică pentru întreaga lume creștină“. N. Milaș, *Canoanele...*, V. I, 1, p. 145, totuși valoarea științifică a lucrării lasă de dorit, ea fiind doar o îmbunătățire, după cum era și proiectul, a ediției lui Beveridge.

⁴¹ Sintagma a fost reeditată în Grecia, în 1966, 1992 și 2002. P. Menevisoglou, *op. cit.*, p. 26.

grecesc al canoanelor apostolice și al canoanelor sinodului Trulan din *Syntagma ateniană* și ultimele ediții critice. Să luăm comparativ, prima dată, diferențele semnificative din textul canoanelor apostolice și din edițiile ulterioare *Syntagmei*⁴².

Can.	Syntagma	Pitra	Lauchert	Joannou	Metzger
3 Ap.	ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον (la altar)	ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον	ἐπὶ τὸ θυσιαστή- ριον	ἐπὶ τὸ θυσιαστή- ριον	τὸ τοῦ Θεοῦ θυσιαστήριον (pe altarul lui Dumnezeu)
3 Ap.	εἰς τὴν λυχνίαν	εἰς τὴν λυχνίαν	εἰς τὴν λυχνίαν	εἰς τὴν λυχνίαν	τὴν ἁγίαν λυχνίαν (sfântul sfeșnic)
7 Ap.	ἐπιτελέσοι (ar săvârși)	ἐπιτελέσει	ἐπιτε-λέσει	ἐπιτελέ- σει	ἐπιτελέση (să săvârșească)
11 Ap.	κληρικῶ (cu un cleric)	ὡς κληρικῶ	ὡς κληρικῶ	ὡς κληρικῶ	ὡς κληρικῶ (ca și cu un cleric)

⁴² Anargyros Anapliotis, *Heilige Kanones der heiligen und hochverehrten Apostel, St. Ottilien*, 2009, pp. 26-73; M. Metzger, *Les Constitution Apostoliques (Tome III, Livres VII et VIII). Introduction, texte critique, traduction et notes*, col. „Sources Chrétiennes”, 336, Les Éditions du Cerf, Paris, 1987, pp. 275-309; Périclès-Pierre Joannou, *Discipline générale antique, 1.2: Les canons des synodes particuliers (IVe–IXe s.)*, Fonti, Série 1; Grottaferrata, Roma, 1962, pp. 1-53; Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, vol. 2, Apostoliki Diakonia, Athena, 1955, pp. 172-180; Hamilkar S. Alivisatos, *Οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι*, Athena, ²1949, pp. 137-155; V. N. Benešević, *Syntagma XIV titularum sine scholiis secundum versionem paleo-slovenicam adjecto textu graeco e vetustissimis codicibus manuscriptis exarato*, St. Petersburg, 1906, pp. 62-82 [retipărit: Leipzig 1974]; F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, 2 volume, Schoeningh Paderborn, 1905, pp. 564-592 [retipărit: Tourin, Bottega d'Erasmus, 1970]; Friedrich Lauchert, *Die Kanones der wichtigsten altkirchlichen Concilien: Nebst den apostolischen Kanones*, Sammlung ausgewählter Kirchen- und Dogmengeschichtlicher Quellschriften, 12, Freiburg im Breisgau, 1896, pp. 1-13; Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μίας Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Αποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας : ἦτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου ὁ Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη, Ἐν Ζακύνθῳ, 1864, pp. 15-103 [retipărit: Athena 1957, 1982 și multe alte ediții]; Jean Baptiste Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, vol. 1, Roma, 1864, pp. 13-36; Ültzen Guil, *Constitutiones apostolicae*, Schwerin, Rostock, 1853, pp. 238-257; Georgios A. Rhalles, Michael Potles, *op. cit.*, vol. 2; Athena 1852, pp. 1-112 [retipărit: Athena 1966]; H. T. Bruns, *Canones apostolorum et conciliorum saeculorum IV, V, VI, VII, pars prior*, Bibliotheca ecclesiastica 1, Berlin, 1839, pp. 1-13 [retipărit: Torino 1959].

12 Ap.	ἦτοι ἄδεκτος (adică neadmis)	ἦτοι ἄδεκτος	ἦτοι ἄδεκτος	ἦτοι ἄδεκτος	ἦτοι δεκτός (adică admis)
21 Ap.	ἔστιν ἄξιος	ἄξιος ἐπίσκοπῆς	ἔστιν ἄξιος	ἄξιος ἐπίσκοπῆς	ἄξιος ἐπίσκοπῆς (vrednic de episcopie)
28 Ap.	ἄψασθαι	ἄψασθαι	ἄψασθαι	ἐφάψασθαι	ἐφάψασθαι
33 Ap.	συστατικῶν προσδέχεσθε	συστατικῶν προσδέχεσθε	συστατικῶν προσδέχεσθε	συστατικῶν προσδέχεσθε	συστατικῶν προσδέχεσθε γραμμάτων
34 Ap.	ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα (Tatăl, și Fiul, și Sfântul Duh)	ὁ Θεός διὰ Χριστοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι	ὁ Θεός διὰ Χριστοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι	ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα	ὁ Θεός διὰ Χριστοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι (Dumnezeu, prin Hristos, în Duhul Sfânt.)
41 Ap.	ἂν δέη	ἂν δεοί	ἂν δεοί	ἂν δεοί	δεοί
53 Ap.	καὶ οἴνου	καὶ οἴνου	καὶ οἴνου	ἢ οἴνου	ἢ οἴνου
55 Ap.	ὑβρίσοι τὸν ἐπίσκοπον	ὑβρίσοι τὸν ἐπίσκοπον	ὑβρίσοι τὸν ἐπίσκοπον	ὑβρίσοι τὸν ἐπίσκοπον	ὑβρίσοι τὸν ἐπίσκοπον ἀδίκως (pe nedrept)
58 Ap.	ἐπιμένων δὲ τῇ ἀμελείᾳ καὶ ῥαθυμίᾳ (dacă persistă în neglijență și în indiferență)	ἐπιμένων τῇ ῥαθυμίᾳ	ἐπιμένων τῇ ῥαθυμίᾳ	ἐπιμένων τῇ ῥαθυμίᾳ	ἢ ἐπιμένων τῇ ῥαθυμίᾳ sau, dacă stăruie în indiferență
68 Ap.	εἰ μὴ γε ἄρα συσταίη, ὅτι παρὰ αἰρετικῶν ἔχει τὴν χειροτονίαν	εἰ μὴ γε ἄρα συσταίη, ὅτι παρὰ αἰρετικῶν ἔχει τὴν χειροτονίαν	εἰ μὴ γε ἄρα συσταίη, ὅτι παρὰ αἰρετικῶν ἔχει τὴν χειροτονίαν	εἰ μὴ γε ἄρα συσταίη, ὅτι παρὰ αἰρετικῶν ἔχει τὴν χειροτονίαν	εἰ μὴ δείξη παρὰ αἰρετικῶν αὐτὸν ἔχει τὴν χειροτονίαν
69 Ap.	Τεσσαρακοστὴν τοῦ Πάσχα	τεσσαρακοστὴν	Τεσσαρακοστὴν τοῦ Πάσχα	τεσσαρακοστὴν	τεσσαρακοστὴν
70 Ap.	Εἷ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὄλως τοῦ καταλόγου τῶν κληρικῶν νηστεύει	Εἷ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὄλως τοῦ καταλόγου τῶν κληρικῶν νηστεύει	Εἷ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὄλως τοῦ καταλόγου τῶν κληρικῶν νηστεύει	Εἷ τις ἐπίσκοπος ἢ κληρικὸς νηστεύει	Εἷ τις ἐπίσκοπος ἢ ἄλλος κληρικὸς νηστεύει Dacă vreun episcop sau un alt cleric postește
71 Ap.	ἐν ταῖς ἐορταῖς αὐτῶν	ἐν ταῖς ἐορταῖς αὐτῶν	ἐν ταῖς ἐορταῖς αὐτῶν	omis	omis

74 Ap.	παρὰ ἀξιοπίστων ἀνθρώπων	παρὰ ἀξιοπίστων ἀνθρώπων	παρὰ ἀξιοπίστων ἀνθρώπων	παρὰ ἀξιοπίστων και πιστῶν ἀνθρώπων	ὑπὸ ἀξιοπίστων και πιστῶν ἀνθρώπων (oameni credincioși și vrednici-decrezare)
81 Ap.	ὅτι οὐ χρη ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον καθιέναι	ὅτι οὐ χρη ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον καθιέναι	ὅτι οὐ χρη ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον καθιέναι	ὅτι οὐ χρη ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον καθιέναι	ὅτι μὴ χρη ἐπίσκοπον καθιέναι
81 Ap.	τοῦτο μὴ ποιεῖν, ἢ καθαριεῖσθω	τοῦτο μὴ ποιεῖν, ἢ καθαριεῖσθω	τοῦτο μὴ ποιεῖν, ἢ καθαριεῖσθω	εἰ δὲ μὴ, ἀποτιθέσθω	εἰ δὲ μὴ, ἀποτιθέσθω (iar dacă nu, să fie depus)
82 Ap.	ἐπὶ λύπη τῶν δεσποτῶν τῶν κεκτημένων	ἐπὶ λύπη τῶν κεκτημένων	ἐπὶ λύπη τῶν κεκτημένων	ἐπὶ λύπη τῶν κεκτημένων	ἐπὶ λύπη τῶν κεκτημένων
83 Ap.	στρατεία σχολάζων και βουλόμενος ἀμφοτέρα κατέχειν (dacă se dedică armatei și dorește să le facă pe amândouă)	στρατεία σχολάζων και βουλόμενος ἀμφοτέρα κατέχειν	στρατεία σχολάζων και βουλόμενος ἀμφοτέρα κατέχειν	στρατεία σχολάζων και βουλόμενος ἀμφοτέρα κατέχειν	στρατείας παραμένοντα και ἀμφοτέρα ποιεῖν βουλόμενον (care rămâne în campanii militare și dorește să le facă pe amândouă)
85 Ap.	Μωυσέως, πέντε Γένεσις, Ἐξοδος, Λευιτικόν, Ἀριθμοί, Δευτερονόμιον	Μωυσέως, πέντε Γένεσις, Ἐξοδος, Λευιτικόν, Ἀριθμοί, Δευτερονόμιον	Μωυσέως, πέντε Γένεσις, Ἐξοδος, Λευιτικόν, Ἀριθμοί, Δευτερονόμιον	Μωυσέως, πέντε Γένεσις, Ἐξοδος, Λευιτικόν, Ἀριθμοί, Δευτερονόμιον	Μωυσέως, πέντε
85 ap.	omis	omis	omis	omis	Ιουδιθ ἔν,
85 Ap.	Μακκαβαίων, τρία	Μακκαβαίων, τρία	Μακκαβαίων, τρία	omis	Μακκαβαίων τέσσαρα
85 Ap.	Ψαλτηρίου, ἔν	Ψαλτηρίου, ἔν	Ψαλτηρίου, ἔν	Ψαλτηρίου, ἔν	βίβλος Ψαλμῶν ἑκατὸν πενήκοντα και ἑνός (o carte cu 151 de Psalmi)

85 Ap.	Σολομῶντος, τρία, Παροιμιαί, Ἐκκλησιαστής, Ἰσμία Αισμάτων	Σολομῶντος, τρία, Παροιμιαί, Ἐκκλησιαστής, Ἰσμία Αισμάτων	Σολομῶντος, τρία, Παροιμιαί, Ἐκκλησιαστής, Ἰσμία Αισμάτων	Σολομῶντος, τρία, Παροιμιαί, Ἐκκλησιαστής, Ἰσμία Αισμάτων	Σολομῶντος βιβλία πέντε
85 Ap.	Προφητῶν, δώδεκα · Ἡσαΐου, ἔν· Ἱερεμίου, ἔν· Ἰεζεκιήλ, ἔν· Δανιήλ, ἔν	Προφητῶν δεκαδύο, ἔν Ἡσαΐου, ἔν· Ἱερεμίου, ἔν· Ἰεζεκιήλ, ἔν· Δανιήλ, ἔν	Προφητῶν δεκαδύο, ἔν Ἡσαΐου, ἔν· Ἱερεμίου, ἔν· Ἰεζεκιήλ, ἔν· Δανιήλ, ἔν	Προφητῶν ἰβ' Ἡσαΐου, Ἱερεμίου, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ καὶ Ἰώβ	δέκα ἕξ
85 Ap.	Εὐαγγέλια τέσσαρα	Εὐαγγέλια τέσσαρα	Εὐαγγέλια τέσσαρα (ὡς καὶ ἐν τοῖς προλαβοῦσιν εἶπομεν)	Εὐαγγέλια δ'	Εὐαγγέλια τέσσαρα ὡς καὶ ἐν τοῖς προλαβοῦσιν εἶπομεν (după cum le-am numit și în cele de mai înainte)
85 Ap.	Πέτρου ἐπιστολαί, δύο· Ἰωάννου, τρεῖς· Ἰακώβου, μία· Ἰούδα, μία	Πέτρου ἐπιστολαί, δύο· Ἰωάννου, τρεῖς· Ἰακώβου, μία· Ἰούδα, μία	Πέτρου ἐπιστολαί, δύο· Ἰωάννου, τρεῖς· Ἰακώβου, μία· Ἰούδα, μία	Πέτρου ἐπιστολαί, β'· Ἰακώβου, μία· Ἰωάννου, γ'· Ἰούδα, μία	Ἰακώβου μία, Ἰωάννου τρεῖς, Ἰούδα μία, Πέτρου δύο

Pe lângă acestea, alte diferențe pe care le putem constata în compararea dintre *Syntagma ateniană* și ediția critică a lui M. Metzger din *Sources Chrétiennes* pot fi clasificate în felul următor. Syntagma ateniană conține față de ediția lui Metzger diferențe survenite la:

- *diatexa, modul sau timpul verbului*: ἐπιτελέσοι pentru ἐπιτελέση (7 Ap.), ἀφορίζεσθω pentru ἀφορίζεσθωσαν (12 Ap.), δέη pentru δέοι (31 Ap.); καθαιρείσθω pentru καθαιρείσθωσαν (45 Ap.); εισέλθη pentru εισέλθοι (64 Ap.); ἐλεγχθείη pentru ἐλεγχθέντος αὐτοῦ (74 Ap.); ἀποστελλομένων pentru ἀποσταλέντων (74 Ap.); προσδέχεσθαι pentru προσδέχεσθε (75 Ap.);

- *folosirea verbului cu sau fără prepoziție*: προσδεχθῆ̄ pentru δεχθῆ̄ (12 Ap.); ἄψασθαι pentru ἐφάψασθαι (28 Ap.), δεχθῆ̄τω pentru προσδεχέσθω (62 Ap.);

- folosirea diferitelor conjuncții: *Εἴ τις* pentru *Ἐάν τις* (76 Ap.); *Εἴ τις* pentru *Ὅστις* (84 Ap.);

- omiterea sau adăugarea unor cuvinte: *εἰ δὲ* pentru *εἰ δὲ καὶ* (45 Ap.); *ἐνεργῆσαι τι* pentru *ἐνεργῆσαι* (45 Ap.); *τοῦ καταλόγου* pentru *ἐκ τοῦ καταλόγου* (51 Ap.); *γὰρ* pentru *γὰρ φησί* (55 Ap.); *ἓνα μόνον* pentru *ἓνα* (75 Ap.); *ἐπίσκοπον* pentru *τὸν ἐπίσκοπον* (76 Ap.); *τῆς ἐπισκοπῆς* pentru *ἐπισκοπῆς αὐτοῦ* (76 Ap.); *καθαιρείσθω* pentru *καθαιρείσθω χρή* (83 Ap.).

Deși ediția critică a lui Metzger reprezintă un mare progres pentru textul grecesc al canoanelor apostolice, totuși autorul preferă, de multe ori, variante care, la o critică textuală internă mai exactă, nu sunt cele mai potrivite. Deși critica textuală internă impune două principii; *lectio brevior potior* (lecțiunea mai scurtă este mai probabilă) și *lectio difficilior potior* (lecțiunea mai dificilă este mai probabilă), autorul oscilează între cele două, oferind uneori anumite variante care pot fi considerate adăugiri ulterioare în textul canoanelor, ca de exemplu: *τὸ τοῦ Θεοῦ θυσιαστήριον; τὴν ἄγιαν λυχνίαν; ἄξιος ἐπισκοπῆς; βίβλος Ψαλμῶν ἑκατὸν πεντήκοντα καὶ ἑνός.*

Ceea ce se poate concluziona din această comparație este faptul că textul *Syntagmei* este, într-adevăr, diferit de textul critic al ediției lui Metzger, în special în unele chestiuni gramaticale sau sintactice. Totuși acestea nu afectează, întotdeauna, înțelesul sau sensul canonului.

O altă comparație pe care o putem face este între textul grecesc al canoanelor sinodului Trulan din *Syntagma ateniană* și cel editat recent de Heinz Ohme în celebra colecție critică *Acta Conciliorum Oecumenicorum*⁴³.

Ceea ce se poate constata încă de la început în compararea celor două ediții sunt următoarele: semnele de punctuație sunt diferit interpretate în ediția lui Ohme, față de *Syntagma ateniană*, *nomina sacra* și *nomina divina* sunt scrise cu majusculă în *Syntagma*, iar în ediția lui Ohme cu minusculă, titulaturi, precum *Θεοφόρων Πατέρων*, sunt redată în *Syntagma* cu majusculă. Toate diferențele

⁴³ Heinz Ohme, *Concilium Constantinopolitanum a. 691/2 in Trullo habitum: (Concilium Quinisextum)*, Eduard Schwartz, Johannes Straub, *Acta Conciliorum Oecumenicorum. Series Secunda. Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium*, Walter de Gruyter, 2013, 240 p.

dintre *Syntagma ateniană* și ediția lui Ohme pot fi structurate pe următoarele categorii, oferind prima dată lecțiunea din *Syntagma ateniană*, iar apoi pe cea a lui Heinz Ohme:

a. *topicā*: ἡμῖν πίστιν - πίστιν ἡμῖν (can. 1); ἀυθαδῶς τὸ δεσπόζον - δεσπόζον ἀυθαδῶς (can. 1); ἀτελῆ τὴν σωτηρίαν ἡμῖν - ἡμῖν ἀτελῆ τὴν σωτηρίαν (can. 1); ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ - ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ (can. 1); ἡμῶν καὶ Θεοῦ - καὶ θεοῦ ἡμῶν (can. 7); Τὸ αὐτὸ δὲ - τὸ δὲ αὐτὸ (can. 7); οὔτοι εἶχον - εἶχον οὔτοι (can. 16); ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τάξις - τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἡ τάξις (can. 38); στηλογραφοῦσης ζωῆν - ζωῆν στηλογραφοῦσης (can. 43); μετερχόμενοι βίον - βίον μετερχόμενοι (can. 46); ἡγεῖσθαι τὸν γάμον - τὸν γάμον ἡγεῖσθαι (can. 72);

b. *adāugarea unor cuvinte*: ὁς ἄνουν καὶ ἄψυχον - ὁς ἄνουν (can. 1); ἐν ἐκάστη ἐπαρχία - ἐκάστη ἐπαρχία (can. 8); ἵνα μὴ, ἔστιν ὅτε - ἔστιν ὅτε (can. 19); λειτουργοῦντας, ἢ βαπτίζοντας κληρικούς - λειτουργοῦντας κληρικούς (can. 31)⁴⁴; ὡς φησιν - φησιν (can. 61); ὡς ἀσέμνους - omis (can. 62); τὸν λύκον - λύκον (can. 72); Χριστιανὸν λαϊκόν - χριστιανόν (can. 77); ὥστε ἐπὶ πλεῖστον - ἐπὶ πλεῖστον (can. 80); καὶ αὐτὸς ἀφοριζέσθω - ἀφοριζέσθω (can. 101);

c. *omiterea unor cuvinte*: φαμέν, Θεόδωρον - φαμέν δὴ Θεόδωρον (can. 1); Πέτρου γενομένου Ἀλεξανδρείας - Πέτρου ἀρχιεπισκόπου γενομένου Ἀλεξανδρείας (can. 2); τῆς Ἀλεξανδρείας - τῆς Ἀλεξανδρείας μεγαλοπόλεως (can. 2); εἶτε πρεσβύτεροι, εἶτε διάκονοι ὄντες τυγχάνοιεν - εἶτε πρεσβύτεροι εἶτε διάκονοι εἶτε ὑποδιάκονοι ὄντες τυγχάνοιεν (can. 3)⁴⁵,

⁴⁴ În marea majoritate a manuscriselor nu apare sintagma ἢ βαπτίζοντας. Singura remarcă pe care o face Ohme în ediția sa din 2013 asupra pasajului este: „λειτουργοῦντας + ἢ βαπτίζοντας Pit”, semnalizând că această variantă apare doar în ediția lui Pitra. Ediția lui Joannou (p. 162) și a lui Nedungatt (p. 106) oferă un aparat critic mai complex: varianta ἢ βαπτίζοντας este omisă în manuscrisele Vaticanus 827 (sec. XIII), Vaticanus 1980 (sec. XII), Vaticanus 2060 (sec. XIII); Codex Florentinus Laurentianus 5.22 (sec. XII); Laurentianus 10.1 (sec. XII); Laurentianus 10.10 (sec. XI); Codex Florentinus Laurentianus plutei 9.8 (sec. XII); Codex Paris Coisl. 209 (sec. IX-X); Monac. 380 bomyc. (sec. XIV); Vatic. Barberini 578 (sec. XI), Benesevic. Lecțiunea fără βαπτίζοντας ar fi cea mai veridică, având în vedere că se interzice botezarea în capele private, prin canonul 59 Trulan.

⁴⁵ Termenul ὑποδιάκονοι este omis în cele mai importante manuscrise: Patmensis 172 (sec. IX) Patmensis 173 (sec. IX?); Constantinopolitanus Παναγίας

τοῖς οἰκείοις - ἐν τοῖς οἰκείοις (can. 3); ἐν ἱερατικῷ καταλόγῳ - ἐν ἱερατικῷ καταλεγόμενων τάγματι (can. 5); τὴν ἐπ' αὐτῶ χειροτονίαν - τὴν ἐπ' αὐτῷ προερχομένην χειροτονίαν (can. 6) παραβολὴν τοιάνδε - παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς (can. 7)⁴⁶; ἀνάπεσε - πορεύθητι καὶ ἀνάπεσε (can. 7); μᾶλλον ἄλλοις - μᾶλλον οὐ χρὴ αὐτὸν ἄλλοις (can. 9); οὐκ ἀρεστὸν - οὐκ ἀρεστὸν ἐστὶν (can. 16); ῶ - τὸν ῶ (can. 23); ἄν - δ' ἄν (can. 24); τοῖς ἄλλοις - τοῖς ἄλλοις ἄπασιν (can. 25); ὁ Ἀντιοχείας - ὁ τῆς Ἀντιοχείων μεγαλοπόλεως (can. 36); ἀπὸ γνώσεως - ἀπὸ γνώμης οἰκείας (can. 40); κατὰ τόπον - κατὰ τὸν τόπον (can. 41); παντοίαις - ἐτέραις παντοίαις (can. 44); τῆς ἀγίας τεσσαρακοστῆς - τῆς ἀγίας τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις (can. 56); οὕτω δὴ - οὕτω δὴ καὶ (can. 56); ὦν - τῶν ὦν (can. 56); λόγον - δογματικὸν λόγον (can. 64)⁴⁷; τὰς ψαλμωδίας - τὰς τοιαύτας

Καμαριώτισης 175 (sec. XII); Parisinus graecus 1334 (saec. X); Romanus Vallicellianus graecus F 10 (saec. X); Romanus Vallicellianus graecus F 47 (ca. 1000), cât și de către ediția lui Benešević, J. du Tillet, Alivizatos (Hamilkar. S. Alivisatos, *Oi ieroi κανόνες και οι ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι*, p. 77), Lauchert (p. 103), Pitra (v. 2, p. 25), *Pidalion și Syntagma ateniană*. Apare în ediția lui Joannou (vol. 1, p. 128), G. Nedungatt (p. 72), Alberigo (2006, p. 232) și Ohme (2006, p. 186). În ediția lui Ohme, din 2013, aparatul critic arată unde este omis acest cuvânt, iar în edițiile lui Joannou și Nedungatt se arată unde apare această variantă. Această lecțiune este un adaos în manuscrisele de secolul XII, precum Codex Vaticanus graecus 1980 (sec. XI-XII), Codex Florentinus Laurentianus plutei 9.8 (sec. XII); Codex Vaticanus graecus 1287 (s. XII).

⁴⁶ Adaosul regăsit în ediția lui H. Ohme 2013, deși bazat pe tradiția manuscriselor, este o variantă explicativă a pasajului față de cea din Syntagma ateniană. Aparatul critic al lui Ohme nici măcar nu înregistrează varianta regăsită în *Syntagma, Beveridge, Vat. Palat. gr. 376 și Codex Trapezount*. Ediția lui Nedungatt oferă, în acest caz, un aparat critic mult mai bogat.

⁴⁷ Canonul 64 Trulan impune anumite restricții laicilor cu privire la funcția învățătorescă: „Nu se cuvîne ca laicul să țină cuvântare sau să învețe în chip public, însușindu-și de aici slujba învățătorescă, ci să se supună rânduiei predanisite de către Domnul și să deschidă urechea spre cei ce au luat darul cuvântului învățătoresc și să învețe cele dumnezeiești de la aceștia. Căci în Biserica cea una, osebite mădulare a făcut Dumnezeu, după cuvântul Apostolului (I Cor. 12, 27), pe care Grigorie Teologul, talmăcindu-l în Omilia 26, arată lămurit rânduiala cea întru aceștia”. Majoritatea manuscriselor care păstrează acest canon au, pe lângă expresia „să țină cuvântare sau să învețe”, termenul *δογματικόν* (*δογματικόν λόγον κινεῖν ἢ διδάσκειν* „să țină cuvântare dogmatică sau să învețe”). Syntagma *δογματικόν λόγον* apare în următoarele manuscrise:

ψαλμωδίας (can. 75); μετὰ τοῦ ἐμφυσᾶν - αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἐμφυσᾶν (can. 95);

e. *diferențe survenite la diateza, modul sau timpul verbului*: οὐς ἀπέβαλον - οὐς ἀπεβάλλοντο (can. 1); κρατοῖ καὶ ἀσπάζοιτο - κρατεῖ καὶ ἀσπάζεται; δοξάζοι τε, καὶ κηρύττοι - δοξάζει τε καὶ κηρύττει (can. 1); ἐκβάλλει - ἐκβάλλοι (can. 13); ἢ γένηται - ἢ γίγνεται (can. 25); καταφρονήσει - καταφρονήσοι (can. 51); καταρῶσπαίνοι - καταρῶσπαίνοιτο (can. 54); διατάξει - τάξει

Vaticanus 827 (sec. XIII), Vaticanus 1980 (sec. XII), Vallicelianus F 48 (sec. XI) Columben. 23 = Vaticanus 2184 (sec. XII); Laurentianus 10.1 (sec. XII); Vatic. Barberini 578 (sec. XI), Codex Mosquen. Syn 398 (sec. IX-X= Benesevic) și este omisă în Codex Petropolitanus graecus 120 (sec. X). Heinz Ohme, *op. cit.*, p. 48, G. Nedungatt, *op. cit.*, p. 145; Joannou, *op. cit.*, p. 201. Din păcate, aparatul critic al ediției critice a lui Heinz Ohme nu include toate manuscrisele, conținând doar remarcă: „δογματικὸν om. P^l”. Canoniștii bizantini, Zonaras și Balsamon, merg pe aceeași interpretare, susținând că le este interzis laicilor să susțină în mod public cuvântări dogmatice sau în legătură cu formarea adevărilor de credință, atribuindu-și, prin aceasta, demnitatea învățătoarească, care aparține episcopului. În acest sens, Zonaras afirmă la comentarea acestui canon: „Dumnezeiasca Scriptură spune: «fiecare, în chemarea în care a fost chemat, în aceasta să rămână» (Corinteni 7, 20). Și acest canon legiferează acest lucru și nu dorește ca un laic să discute despre credință în mod public (*δημοσία διαλέγεσθαι περι πίστεως*) sau să învețe precum un învățător, ci să-l lase pe cei care au fost rânduiți spre învățare. Căci Biserica este un singur trup, dar este împlinită de către diferite părți, după cum afirmă dumnezeiescul Apostol. De aceea se aduc afirmațiile Teologului, care interpretează cuvintele apostolice, și le adaugă pe cele ale Înțelepciunii (lui Solomon), spunând: „Nu fi grabnic la cuvinte.” (Eccl. 5, 1) și celelalte. Iar pe cei care încalcă acest canon îi afurisește timp de patruzeci de zile, iar dacă cineva are o întrebare în privat, nu va fi interzis să i se răspundă și să îl învețe pe cel care întrebă”. Georgios A. Rhalles, Michael Potles, *op. cit.*, vol. II, pp. 454-455. În comentariul său, Balsamon afirmă: „Învățarea poporului Domnului și interpretarea dumnezeieștilor dogme au fost date prin harul Prea-sfântului Duh numai arhierilor și celor ce sunt încredințați de către aceștia. De aceea, după cum s-a constatat, tot așa și unii laici, care erau pregătiți de asemenea în înțelepciune, dezbăteau în mod public despre unele chestiuni bisericesti și pretindeau demnitatea învățătoarească. Astfel, Sfinții Părinți, interzicând acest lucru, au stabilit ca să nu se mai facă deloc un asemenea lucru și să fie tulburată buna rânduială bisericască. Dar fiindcă se spune că Dumnezeu a întărit și a înălțat Biserica din diferite mădulare, și laicii au fost rânduiți să fie învățați, dar nu să învețe, se cuvine ca ei să se supună mai mult celor care învață, decât să își deschidă gura și să smintească pe mulți și „fiecare să rămână în rânduiala în care a fost chemat” (Cor. 7, 20), conform literei sfinte”. Georgios A. Rhalles, Michael Potles, *op. cit.*, vol. II, p. 455.

(can. 64); θέα ἐπιτελείσθω - θέας ἐπιτελείσθαι (can. 66); ἀποδοίη - ἀπόδοται (can. 67); ἀπολαβέτω - ἀπολαμβανέτω (can. 93);

f. *diferențe de gen, număr și caz*: τὸ πρότερον - τοῦ προτέρου (can. 2); ἐπ' αὐτὸν - ἐπ' αὐτῶ (can. 17); ἡ μοναχῶν - ἡ μοναχῶ (can. 24); πᾶσαν δὲ ἐκκλησίαν - πάσης δὲ ἐκκλησίας (can. 32); πάντη - πάντη (can. 34); ἦττων - ἦττον (can. 40); τινας - τινὰ (can. 54); τὴν ἁγίαν Κυριακὴν... τὸ σάββατον - τῇ ἁγία κυριακῇ ... τῷ σαββάτῳ, (can. 55); ἐπὶ τοῦτο - ἐπὶ τούτῳ (can. 69); τῆς ἐκκλησίας - ταῖς ἐκκλησίαις (can. 76);

g. *folosirea verbului cu sau fără prepoziție sau cu altă prepoziție ori a cuvintelor cu prefixe diferite*: ἐκτεθέντα - προεκτεθέντα (can. 1); ἀφαιρεῖν - ὑφαιρεῖν (can. 1); καταστήσωμεν - καταστήσομεν (can. 16); διανεμέτω - κατανεμέτω (can. 26); ἀποφωνεῖν - ὑποφωνεῖν (can. 33); ἐνάγεσθαι - ἀνάγεσθαι (can. 71); συζεύγνυσθαι - ζεύγνυσθαι (can. 72); πτώματος - παραπτώματος (can. 73); ὑπενδοῦναι - ἐπιδοῦναι (can. 102);

h. *diferență de termeni*: ἐπιγνώσεως - συνελεύσεως (can. 3); εἰ χήρα - χήρα δὲ (can. 3); χρόνων - ἐτῶν; ἐτῶν - χρόνων (can. 14); ἐτῶν - ἐνιαυτῶν (can. 15) ἐκείναις - ταύταις (can. 16); οὖν - δὲ (can. 16); δι' ἅς - ἡ δι' ἃ (can. 18); τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου - τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα (can. 26); οὕτως - οὕτω (can. 28); τοιαύτη - τῇ αὐτῇ (can. 29); ἐξεχύθη - ἐξεχέθη (can. 32); ναοῦ - νόμου (can. 33); Χαλκηδόνι - Καλχηδόνι (can. 36); ἀπροκριμάτιστον - ἀπόκριτον (can. 37); Κωνσταντινουπόλεως - Κωνσταντιέων πόλεως (can. 39); μὴ φυλάττων - παραβαίνων (can. 59); καθὼς - καθὰ (can. 61); ἐπιχειροῦσιν - ἐπιληροῦσιν (can. 65); ἀπάντων - πάντων (can. 67); ἀπόρως ἔχειν - ἀπόρῳ (can. 87); παυλιανισάντων - Παυλιανιστῶν (can. 95); δοξάζοντας - διδάσκοντας (can. 95); Οὐαλεντινιανούς - Οὐαλεντίνους (can. 95).

Ceea ce se poate concluziona din această comparație a textului *Syntagmei ateniene* cu edițiile critice moderne sunt următoarele: 1. deși există diferențe între textul *Syntagmei* și textul ediției lui Ohme și al altor ediții, acestea se referă cel mai des la chestiuni de topică, diferențe survenite la diateza, modul sau timpul verbului, diferențe de gen, număr și caz sau folosirea verbului cu sau fără prepoziție sau cu altă prepoziție, ori a cuvintelor cu prefixe diferite; 2. cazurile de adaosuri în textul *Syntagmei* față de textul ediției critice a lui Ohme sunt foarte reduse; 3. cazurile în

care textul *Syntagmei* omite anumite cuvinte adăugate în textul ediției critice a lui Ohme sunt mult mai dese, Ohme preferând, în marea majoritate a cazurilor, lecțiunile mai lungi, deși nu sunt acoperite, întotdeauna, de cele mai vechi manuscrise. Aceste lecțiuni mai lungi sunt notate, de cele mai multe ori, de către Rhalles în micul său aparat critic. O inconveniență majoră a ediției lui Ohme este sintetizarea aparatului critic, față de edițiile precedente, ceea ce a dus la scoaterea unor lecțiuni din acest aparat. De aceea, pentru a constata unde apare și unde este omis un termen sunt necesare toate edițiile critice anterioare pentru o imagine completă.

Ediția cardinalului Jean Baptiste Pitra la canoanele Bisericii Ortodoxe și necesitatea unui text critic

După cum am văzut, în analiza finală asupra *Syntagmei ateniene* cardinalul Pitra îndemna la sporirea efortului academic pentru oferirea unei ediții critice a canoanelor în spațiul apusean. Această muncă a fost asumată, în cele din urmă, chiar de Jean Baptiste Pitra, prin cele două volume ale colecției de canoane ale Răsăritului creștin⁴⁸. Din punct de vedere a abordării critice, ediția lui Pitra este, într-adevăr, superioară celei a lui Rhalles și Pottles, din mai multe puncte de vedere: conține mai multe manuscrise decât ediția precedentă, corectează multe dintre erorile regăsite în Beveridge, se bucură de un aparat critic modern. Totuși, se pot aduce și anumite critici ediției acestuia: în unele locuri rămâne tributar ediției lui Beveridge și a lui Rhalles, abătându-se de la manuscrisele folosite⁴⁹, aparatul critic nu este complet, deoarece autorul oferă variante de text doar acolo unde textul său reprezintă o îmbunătățire

⁴⁸ Jean Baptiste Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, vol. 1, Roma, 1864, vol. 2, Roma, 1868.

⁴⁹ A se vedea analiza pe care o face E. Mühlenberg la canoanele Sfântului Grigorie de Nyssa. E. Mühlenberg (Hg.), *Gregorii Nysseni Epistula Canonica*, p. CXXXVI-CXXXVII. Alte critici: La canoanele apostolice, F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, 2 volume, Schoeningh Paderborn, 1905, pp. XXIII-XXIV; V. Beneshevich, *Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII века до 883 г.*, St Petersburg, 1905, pp. 24-25; V. Beneshevich, *Синагога в 50 титулови другие юридические сборники Иоанна Схоластика*, St. Petersburg, 1914, pp. 20-21.

față de ediția lui Beveridge, lipsesc canoanele de la Sinodul din Cartagina 419 și canonul Sfântului Ciprian de la Cartagina 255-256⁵⁰.

Aspecte pozitive și negative în ediția critică a lui Périclès-Pierre Joannou

S-ar putea afirma că ediția critică completă despre care vorbeam a fost, într-adevăr, realizată de profesorul de bizantinologie din München Périclès-Pierre Joannou (1904–1972)⁵¹. Ediția s-a bucurat de aprecieri, dar, concomitent, și de multe critici. Ediția a fost solicitată de „Comisia pentru redactarea Codului de Drept canonic oriental”, pentru a fi folosită ca bază documentară în vederea unui viitor cod de drept canonic⁵². Dacă ediția lui Rhalles reprezintă o îmbunătățire a ediției lui Beveridge, ediția lui Joannou este o prelucrare a ediției critice a lui Vladimir N. Benešević. Îmbunătățirea ediției este făcută prin adăugiri și ameliorări prin comparație cu traducerea latină a lui Dionisie Exiguul⁵³.

⁵⁰ Pentru o analiză în detaliu a conținutului ediției, a se vedea: Joannou P. Menevisoglou, *Tò Σύνταγμα Πάλλη...*, pp. 103-111.

⁵¹ Périclès-Pierre Joannou, *Discipline générale antique (IIe–IXe s.)*, 1.1: „Les canons des conciles oecuméniques (IIe–IXe s.)”, Codification canonique orientale, Fonti, Série 1, Grottaferrata, Roma, 1962; *Discipline générale antique*, 1.2: „Les canons des synodes particuliers (IVe–IXe s.)”, Fonti, Série 1; Grottaferrata, Roma, 1962; *Discipline générale antique*, 2: „Les canons des pères grecs”, Codification canonique orientale, Fonti, Série 1, Grottaferrata, Roma, 1963.

⁵² Istoria codului de drept canonic oriental este destul de scurtă. Proiectul inițial a pornit în anul 1927, când în sesiunea plenară din 1927 a fost propus un proiect de codificare pentru Bisericile Orientale. După câțiva ani, a fost creată o comisie de cardinal, la cererea Papei Pius XI, pentru a se ocupa de documentarea codului canonic. Între 1930 și 1936 s-au pregătit opt secțiuni draft pentru viitorul codex. În 1935, Papa Pius XI a înființat Comisia pentru redactarea Codului de drept canonic oriental. În 1948, Papa Pius al XII primește un draft complet al Codex Iuris Canonici Orientalis, care a fost parțial promulgat. În 1959, în convocarea unui sinod ecumenic, Papa Ioan XXIII solicita revizuirea disciplinei canonice, referindu-se la Bisericile orientale și la Codex Iuris Canonici Orientalis. Cu toate acestea, promulgarea unui cod pentru Bisericile Orientale a fost realizată doar pe 18 octombrie 1990, prin constituția apostolică a Papei Ioan Paul II. John P. Beal, James A. Coriden, Thomas Joseph Green, *New Commentary on the Code of Canon Law*, Paulist Press, 2000, pp. 29-30.

⁵³ Este vorba despre: Vladimir Nikolajevič Benešević, *Ioannis Scholastici Synagoga L titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica: iussu ac mandato Academiae scientiarum bavaricae*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften,

Totuși, autori precum Vitalien Laurent sau E. Mühlenberg criticau atât ediția lui Joannou, care se bazează pe manuscrise insuficiente⁵⁴, traducere care pe alocuri „lasă de dorit”⁵⁵, cât și anumite trimiteri eronate⁵⁶. Ceea ce se poate constata în ediția lui Joannou sunt anumite trimiteri eronate în cadrul concordanțelor canonice, care pot fi comparate cu cele oferite de H. Alivisatos în ediția sa de canoane. O critică recentă foarte dură la adresa ediției lui Joannou este făcută de David Wagschal, care afirmă: „În primul rând, descompune sau „curăță” tradiția prin dezgolirea canoanelor de structura lor tradițională regăsită în manuscrise, de appendice, indice și scolii. Apoi continuă prin includerea unei surse

---

München, 1937. Acest lucru este afirmat de autor în prefața la primul volum: „Ce texte nous l'avons fait nôtre, en rétablissant l'ordre historique des canons et les complétant; nous y ajoutâmes quelques améliorations, suggérées par la collation avec les versions latines, celle de Denys le petit en particulier.” Périclès-Pierre Joannou, *Discipline générale antique (Ile-IXe s.)*, 1.1: „Les canons des conciles oecuméniques (Ile-IXe s.)”, p. 2.

⁵⁴ Aceeași critică este adusă și de E. Lamberz și J.B. Uphus la Sinodul VII ecumenic, în Giuseppe Alberigo, *Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta: editio critica*, Corpus Christianorum 1, Istituto per le scienze religiose (Bologna), Turnhout, Brepols, 2006, p. 302.

⁵⁵ V. Laurent, *L'oeuvre canonique du Concile in Trullo (691-692). Source primaire du Droit de l'Église orientale*, „Revue des Études Byzantines”, 23 (1965), p. 17, no. 127: „L'édition de P. Joannou, *Discipline générale antique (Ile-IXe s.)*, t. I, 1: „Les canons des conciles oecuméniques” (Pontificio Commissione per la redazione del codice di diritto canonico orientale. Fonti, fasc. ix). Grottaferrata 1962, p. 101-241, outre qu'elle ne donne que les canons et est peu accessible, se trouve établie sur une base manuscrite insuffisante, la traduction laissant d'autre part par endroits beaucoup à désirer”. Alte critici sunt aduse de către: I. Doens, *P. Joannou, Discipline générale antique: Les canons des conciles*, în: „Theologische Revue”, 61 (1965), pp. 112-115, 113.

⁵⁶ E. Mühlenberg afirmă că, deși textul din Joannou nu este cu mult diferit față de cel editat de el în colecția *Gregorii Nysseni Opera*, în privința aparatului critic textul lui Joannou conține peste 300 de greșeli: „Die Differenzen des Textes, den Joannou vorlegte, zu dem davor von H. Polack für die Gregorii Nysseni Opera erarbeiteten Text sind nicht so groß, daß jetzt noch eine Edition und der dafür notwendige Arbeitsaufwand gerechtfertigt wären. Aber die Nachprüfung der handschriftlichen Überlieferung, die Joannou in seinem kritischen Apparat anführt, hat eine ungeheuerlich große Fehlerzahl ergeben (ca. 300 Falschmeldungen) erscheint eine neue Bearbeitung notwendig zu sein”. E. Mühlenberg (Hg.), *Gregorii Nysseni Epistula Canonica*, Brill, Leiden/Boston, 2008, pp. XXXII-XXXIII.

care nu este regăsită în manuscrisele canonice bizantine, adaugă numeroase titluri de rubrici, care nu sunt frecvent întâlnite și rearanjează în mod îndrăzneț sursele sub o formă nemaîntâlnită în tradiție și chiar contrară duhului ei. Rezultatul este ceva care nu este cu nimic aproape de ceva regăsit în manuscrise și nici cu o colecție „originară”. Aceste acțiuni au un sens în lumina interesului primar al lui Joannou, de a oferi codificatorilor catolici moderni texte bune ale celor mai importante surse canonice individuale bizantine, dar nu au ca rezultat o fereastră particulară folositoare spre forma tradiției canonice bizantine ca întreg⁵⁷.

Într-adevăr, afirmațiile lui David Wagschal sunt cât se poate de fondate. Ediția lui Joannou adaugă canoanele sinodului din 869, care nu se regăsesc în colecțiile canonice bizantine și care au fost cu desăvârșire respinse de Biserica de Răsărit⁵⁸, și poziționează canoanele apostolice înaintea canoanelor sinoadelor locale, precum în ediția lui Alivizatos, din 1949⁵⁹, ceea ce este contrar listei din canonul 2 Trulan sau sistematizării din canonul 1 VII ec., cât și față de manuscrisele și tradiția canonică bizantină. Pe lângă canoanele Sinodului din 869-870, care nu este receptat de tradiția bizantină, Joannou și Pitra mai adaugă la cele patru canoane ale lui Dionisie un canon preluat din epistola lui Dionisie către Kolon, episcop de Hierapole, dar care nu apare în *Syntagma* ateniană, nici în *Pidalion*, deoarece se regăsește numai în anumite manuscrise ale canoanelor, epistola nefiind receptată în tradiția canonică a Bisericii de Răsărit⁶⁰. În privința canoanelor lui Timotei al Alexandriei, ediția lui Pitra conține 38 de canoane⁶¹, iar ediția lui Joannou conține 29 de întrebări canonice, fără a justifica numărul

⁵⁷ David Wagschal, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁸ Un sinod condus de papa Adrian II în vara anului 869 a luat decizia de condamnare a lui Fotie, aceasta fiind confirmată prin sinodul din Constantinopol din 869/870, cunoscut în dreptul canonic catolic ca al VIII-lea sinod ecumenic. Despre acest sinod, a se vedea: Constantin Rus, *Sinodul VIII (zis ecumenic). Hotărârile dogmatice și canonice*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2008, pp. 16-39.

⁵⁹ Hamilkar. S. Alivizatos, *Οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι*, Athena, ²1949, pp. 137-155.

⁶⁰ Despre transmiterea acestei epistole către Kolon sau Konon, a se vedea: W.A. Bienert, *Dionysius von Alexandrien: Zur Frage des Origenismus im dritten Jahrhundert*, col. „Patristische Texte und Studien”, Band 21, De Gruyter; 2010, p. 54.

⁶¹ Pitra, *Iuris ecclesiastici...*, pp. 630-638.

acestora, deși autorul afirmă în prefața la canoanele lui Timotei al Alexandriei că doar 15 sunt considerate autentice⁶². În unele manuscrise, canoanele 15-18 sunt considerate ca fiind ale lui „Αθανασίου”, referindu-se probabil la Atanasie al Alexandriei⁶³. Canoanele 19-38, prin caracterul și conținutul lor, sunt străine de perioada episcopatului lui Timotei al Alexandriei, putând fi date între secolele VII și VIII⁶⁴. Cu toate acestea, ediția lui Joannou le receptează. Deși afirmă un posibil caracter al neautenticității lor, ediția lui Joannou adaugă la cele trei canoane ale Sfântului Atanasie, alte două canoane preluate din scrieri atribuite Sfântului Atanasie cel Mare, primul reprezentând întrebarea 112 din corpusul *Quaestiones ad Antiochum ducem*, iar al doilea despre abținerea relațiilor maritale înaintea împărțirii (*De non participando divinis mysteriis sine discrimine*)⁶⁵. Ediția lui Joannou adaugă la cele cinci canoane ale lui Chiril al Alexandriei alte trei canoane, primele două preluate din două scrisori ale lui Chiril către diaconul Maxim din Antiohia, în 438, și către arhimandritul Ghenadie din Constantinopol, în 436 sau 438, iar al treilea preluat din capitolul 13 al lucrării *Adversus Anthropomorphitas*. Aceste trei texte, deși ating anumite chestiuni canonice, precum noțiunea de iconomie sau împărțirea cu cei de alte credințe, nu se regăsesc în colecțiile de canoane. La finalul celor 92 de canoane ale Sfântului Vasile cel Mare, Joannou mai adaugă următoarele canoane: Canonul 93, preluat din *Sermo ob sacerdotum instructionem*, o scriere pseudoepigrafică de origine alexandrină; canonul 94 din Epistola 93, *Ad Caesariam patriciam, de communione*, din 372, și canonul 95, din Epistola 240, *Nicopolitanis presbyteris*, din 376. Aceste trei canoane sunt încadrate în *Syntagma ateniană* și în alte colecții la finalul canoanelor patristice, ca îndrumări canonice, iar nu în corpusul canoanelor receptate.

⁶² Périclès-Pierre Joannou, *Discipline générale antique*, 2: „Les canons des pères grecs”, p. 238.

⁶³ *Ibidem*, p. 252.

⁶⁴ A.V. Psarev, *The 19th Canonical Answer of Timothy of Alexandria: On the History of Sacramental Oikonomia*, „St. Vladimir's Theological Quarterly”, 51 (2007), p. 305;

⁶⁵ Périclès-Pierre Joannou, *Discipline générale antique*, 2: „Les canons des pères grecs”, pp. 61-62.

Deși este considerată o ediție critică, prezentând la început manuscrisele pe care autorul le folosește, foarte multe canoane nu se bucură, din păcate, de un aparat critic în această colecție, fiind preluat doar textul, nu și aparatul critic din edițiile anterioare. Colecția lui Joannou nu este altceva decât o ediție eclectică ce compilează ediții anterioare, precum Benešević, Rhales, Lauchet, la care adaugă colaționarea proprie a anumitor manuscrise la sinoadele pe care nu le găsește în edițiile critice. În ceea ce privește folosirea manuscriselor, se pot constata următoarele: Joannou folosește undeva la 25-31 de manuscrise⁶⁶, numărând și ediția din 1906 a lui Benešević ca manuscris și ediția lui Rhalles (Mosquen. Syn. 398 Vlad 315 ex edit. Benešević și Trapezunt a. 1311 ex. edit. Rhalles). Totuși, cele două manuscrise nu sunt echivalente cu edițiile menționate. De asemenea, P. Menevisoglou identifică și alte minusuri la ediția lui Joannou: nu folosește cele mai vechi manuscrise, precum Codex Patmiacus 172 și 173 (sec. IX), concordanța canoanelor este preluată după ediția lui Rhalles: pentru canoanele sinoadelor ecumenice (*Syntagma* II, 719-732), pentru canoanele apostolice (*Syntagma* II, 713-718) și pentru canoanele sinoadelor locale (*Syntagma* III, 629) și canoanele Sfinților Părinți (*Syntagma* IV, 613-635). Din 770 de canoane receptate de tradiția canonică, 314 canoane din ediția lui Joannou nu au aparat critic, textul fiind preluat din alte ediții fără aparat critic⁶⁷. Prin urmare, deși ediția lui Joannou reprezintă un pas important spre editarea științifică a textului colecției de canoane a Bisericii Răsăritene, totuși nu reprezintă o ediție critică, nici completă, nici finală. De aceea, pentru compararea textelor este nevoie de consultarea tuturor edițiilor critice existente.

⁶⁶ Hamilkar. S. Alivisatos, *op. cit.*, pp. 137-155.

⁶⁷ Din Vladimir Benešević, *Syntagma XIV titularum*, Joannou preia: canoanele apostolice, canoanele de la Niceea, Constantinopol, can. 1-6, can. 7 fiind preluat din ediția lui Rhalles, Efes, Calcedon 1-27, can. 28-30 reprezintă colaționarea lui Joannou, canoanele de la Ancira, Neocezareea, Gangra, Antiohia, Laodiceea și Sardica. Prologul sinodului din Gangra este preluat din ediția lui Lauchert. P. Menevisoglou, *Τὸ Σύνταγμα Πάλλη καὶ Ποτλῆ καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις ἱερῶν κανόνων κατὰ τὸν 19οὺν καὶ 20ὸν αἰῶνα...*, p. 156.

Concluzii

Ceea ce se poate concluziona din comparația făcută între textul *Syntagmei* ateniene cu edițiile critice moderne sunt următoarele:

1. Deși există diferențe între textul *Syntagmei* și textul ediției lui Ohme și al altor ediții, acestea se referă cel mai des la chestiuni de topică, diferențe survenite la diateza, modul sau timpul verbului, diferențe de gen, număr și caz sau folosirea verbului cu sau fără prepoziție sau cu altă prepoziție ori a cuvintelor cu prefixe diferite;

2. Cazurile de adaosuri în textul *Syntagmei* față de textul ediției critice a lui Ohme sunt foarte reduse;

3. Cazurile în care textul *Syntagmei* omite anumite cuvinte adăugate în textul ediției critice a lui Ohme sunt mult mai dese, Ohme preferând, în marea majoritate a cazurilor, lecțiunile mai lungi, deși nu sunt acoperite, întotdeauna, de cele mai vechi manuscrise. Aceste lecțiuni mai lungi sunt notate, de cele mai multe ori, de către Rhalles în micul său aparat critic. O inconveniență majoră a ediției lui Ohme este sintetizarea aparatului critic, față de edițiile precedente, ceea ce a dus la scoaterea unor lecțiuni din acest aparat. De aceea, pentru a constata unde apare și unde este omis un termen sunt necesare toate edițiile critice anterioare pentru o imagine completă.

La ediția lui Pitra am putut concluziona că în unele locuri rămâne tributară ediției lui Beveridge și a lui Rhalles, abătându-se de la manuscrisele folosite, aparatul critic nu este complet, deoarece autorul oferă variante de text doar acolo unde textul său reprezintă o îmbunătățire față de ediția lui Beveridge, lipsesc canoanele de la Sinodul din Cartagina 419 și canonul Sfântului Ciprian de la Cartagina, 255-256.

Colecția lui Joannou nu este altceva decât o ediție eclectică, ce compilează ediții anterioare, precum Benešević, Rhales, Lauchet, la care adaugă colaționarea proprie a anumitor manuscrise la sinoadele pe care nu le găsește în edițiile critice.

Ediția lui Heinz Ohme reprezintă una dintre cele mai bune ediții actuale, însă aceasta acoperă numai canoanele sinodului Trulan, adică 102 canoane din 770 de canoane ale întregii colecții.

Pentru compararea textelor este nevoie de consultarea tuturor edițiilor critice existente.

Până la o altă ediție critică integrală se poate alege textul *Syntagmei*, din mai multe motive: este receptat de sinoadele a trei Biserici Ortodoxe: Patriarhia ecumenică, Biserica Greciei și Biserica Rusiei; textul este preluat în colecția lui Nicodim Milaș și în traducerea românească la această colecție; textul *Syntagmei*, deși nu este editat critic, nu diferă substanțial de noile ediții critice, care nu cuprind textul tuturor canoanelor, iar dacă îl cuprind, precum ediția lui Joannou, nu se ridică la standardele actuale ale criticii textuale.